

BOĞAZICI ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

Beşeri Bilimler — Humanities

Vol. 6 — 1978

OSMANLI ANAYASACILIK HAREKETİ VE "HÜKÜMET-İ MEŞRÛTA"

Tarik Zafer Tunaya *

ÖZET

Yeni Osmanlıların ülkeye dönmeleriyle basında bir canlılık görülür. Mithat Paşa önderliğinde çabaları Birinci Meşrutiyet'in ilanıyla sonuçlanır.

Orta dereceli bir memur ve gazeteci olan Esat Efendi, Türkiye'de ilk kez meşrutî yönetimle ilgili bir kitapçığı bu dönemde yayımlar.

Hükümet-i Meşrûta başlıklı bu broşüründe Esat Efendi geriatla Batı'nın parlamenter sistemini bağdaştırma çabasındadır. Dönemin anayasacılarıyla aynı saf-ta yer alan Esat Efendi, yakın tarihimizde Siyasetname türünden ayrı, ilk kez bir Anayasa Hukuku kitapçığı ortaya koymuştur.

Abdülâziz döneminde düşünceyi açıklama özgürlüğü aşırı derecede kısılma yoluna gidilmiştir. Ancak Yeni Osmanlılar'ın ülkeye dönmeleriyle basında bir canlılık görülür. 1875 yılında da, baskı rejimine muhalefet yoğunlaşmıştır.

1876 yılı, Osmanlı hânedanı için uğurlu bir dönem sayılmaz. Abdülâziz tahttan indirilmiş, yerine örnek hükümdar portresiyle Beşinci Murat getirilmiştir. Basın, yeni pâdişahi, kamu oyuna bir kurtarıcı ve meşrutiyet kurucusu olarak tanıtılmıştır. İmzasız ve haber türünden yazılarda, Yunanistan'ın bile bir Meclis-i Mebusan'ı bulunduğu, hatta, Hindistan dışında İngiliz sömürgelerinin de meclislere sahip oldukları belirtilmiş, "...Elhasıl bugünkü günde Hükümet-i Meşrûta Devlet-i Aliyye ve Rusya müstesna olarak Avrupa ve Amerika mîleli mütemeddinesinde kalde-i külliye (ana ilke) olmuştur" denilmiştir.¹

Sultan Murad'ın cülûsu (tahta çıkması) borsada bile Osmanlı parasının değerini yükseltirken, umutlar birden bire kırılmıştır. Akıl hastalığı nedeniyle Beşinci Murat, üç ay-

* Prof. Dr., Anayasa Hukuku Profesörü, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

rı bir kaç gün aşan bir süre sonunda hal' edilmiştir. Anayasacılar, başlarında Midhat Paşa, ikinci Abdülhamit'le pazarlığa oturmak zorunda kalmışlardır.

Osmanlı Devletine bir anayasa gerekli midir? Bu konuda, Saray adamlarını, daha doğrusu Yıldız'dan geçim sağlıyanları da kapsayan Osmanlı bürokrasisi görüş birliğinde değildir. Yakın tarihimizde, çağdaş görünüşte ve düzeyde ilk siyasal bölünmeler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Geçmişin kişisel çekişmelerinden farklı bir görünümüdür.

Başlangıçta meşrutiyetçiler, ya da anayasacılar, Mithat Paşa'nın önderliğinde, duruma hâkimdirler. Abdülhamit'le diyalogu bu kesim kurmuştur. Yabancı tarihçiler, Midhat Paşa ve yandaşlarını "liberaller" olarak tanımlarlar. Ahmet Cevdet Paşa'nın temsil ettiği karşı grubu da "tutucular" diye tanırlar. Ayrım gerçeklere aykırı değildir. Yalnız, liberaller grubunda, özellikle İlimyecilerin de bulunduğu unutmamak gerekir. Böylece, 1876 yılının ortalarında liberal (anayasacı) ve tutucu iki siyasal çevrenin Osmanlı aydınlarını ve bürokrasisini kutuplaştırdığı görülür.

Abdülhamit, yayımladığı bir irade ile, anayasa ve gerekli yasaları hazırlayacak bir "Heyet-i Mahsusa"nın bir an önce oluşturulmasını istemiştir. Her iki kesimin de temsil edildiği otuz kişiden oluşan bu komisyon 1876 Ağustos'unda kurulmuştur.

Komisyon çalışmalarından sızan haberler basında heyecanla izlenmiştir. Fakat asıl ilgi çekici gelişme, gazetelerde, geniş bir özgürlük havası içinde sürdürülen polemik yazılarda görülür.

Anayasayı ve giderek Meşrutiyeti istemiyenler, pâdişah ve halife haklarının savunucusu kesilmişlerdir. Yeni siyasal rejimin Şeriat'a aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Müslüman-Hıristiyan eşitliği olmaması gerektiğini savunmuşlardır. Ve dahası, Meşrutiyet kurullarının Rusya'yı taklit özentisi olduğunu yazmışlardır.²

Liberaller, başlattıkları anayasacılık akımını korumada yürekli olmuşlardır: Osmanlı halkı, yalnız yapağısından yararlanan bir koyun sürüsü durumundan çıkarılmalıdır. O zaman, devlet bu halkın insancıl üstünlüklerinden çok şeyler kazanacaktır.³

Teodor Kasap Efendi, bu uyanışın ağır topu olarak yazar: "...Milletimiz uykuda mıdır? Yoksa başki altında ses çıkaramıyor mu?" Meclis açılınca durum anlaşılacaktır. Yazar bir gözlemini daha belirtir: "Bizde büyük adamlar yetişmedi denilmesin. Yetişti. Ne var ki tutulup hapse atıldı. Her türlü baskı altında ezildi." Teodor Kasap Efendi, Namık Kemal'in zindanı arkadaşısıdır. Hem de Diyojen gazetesinin sahibi ve İstikbal gazetesinin başyazarı...

Heyet-i Mahsusa iki aylık bir çalışmadan sonra görevini tamamlar ve Kanun-u Esasi taslağını Abdülhamit'e teslim eder. Taslak, bir kaç kez pâdişah, Heyet-i Vekûla ve Mithat Paşa grubu arasında tartışma ve pazarlık konusu olduktan sonra 23 Aralık 1876 günü ilân edilir.

Aşağıda tümünü sunduğumuz "Hükümet-i Meşrûta" başlıklı sekiz büyük sayfalık broşür, 1876 yılının ikinci yarısında böyle bir ortam içinde yayımlanacaktır. Türkiye tarihinde ilk anayasa hukuku kitabı olan bu yapıt sorulu cevaplı diyalog üslûbunda ele alınmıştır.

Kıtapçı'nın yazarı Esat Efendi ile ilgili bilgilerimizi oğlunun yazılarından elde ediyoruz.⁴ Esat Efendi 1876 da otuz dört yaşında, genç ve umut dolu orta derecede bir memur ve gazetecidir. **Basiret**, **Hayal** ve **İstikbal** gazetelerinde çalışmıştır. Hükümet-i Meşrûta'yı yazdığı tarihte Mekteb-i İdadî-i Şâhâne kitabet muallimi ve Ticaret-i Bahriye Meclisi zabıt kâtibidir. Kanun-u Esasi hazırlanırken anayasa yandaşları "Hediye-i Askeriye Cemiyeti" ve "Asâkir-i Milliye Cemiyeti" adlarında iki dernek kurmuşlardır. Esat Efendi, kitabının kazancını "Hediye-i Askeriye Cemiyeti"ne bırakmaktadır.

Meşrutiyet rejimi anlamına gelen "Hükümet-i Meşrûta", zamanın Anayasaya yönelmiş belli başlı dedikodularına ve eleştirilerine toplu cevapları kapsamaktadır. Ve 1876 insanlarına, anayasa rejiminin ne olduğunu, anayasayla bir toplumun neler kazanabileceğini öğretmek amacını gütmüştür. Bu nedenle, Esat Efendi, zamanının soru soran insanıyla diyalog kurmuştur ve sorunları bir gazeteci üslûbu ile çözme yöntemini seçmiştir.

Esat Efendi, cevaplarını, belirli bir ana çizgi üzerinde geliştirmiştir. Şöyle ki: Pâdişahlar ne kadar iyi olsalar, çevreleri dolayısıyla, denetime bağlı tutulmalıdırlar. Mutlak hükümet bu bakımdan kontrolsüz bir siyasal rejim demektir ve fenadır. Meşrutî hükümetse, halkın denetimine dayanır. Bu denetim seçilmiş bir organ - bir Meclis - tarafından yapılır. Yer yer Montesquieu'yü hatırlatan fikirleriyle Esat Efendi, meclisin varlığı ile kazanılacak güç ve mutluluk sayesinde "Avrupa'da birincilik şerefini ihraz ederiz" karnesindedir.

Esat Efendi'ye göre, meşrutî denetim şeriatı aykırı olmadığı gibi, Meclis de şeriatı uygun kanunlar yapmakla yükümlüdür. Ancak böyle bir meclis Osmanlı devletini eski yüceliğine kavuşturabilir.

Meşrutiyetçilikle Osmanlı siyasal ideolojisinde bir değişme olmaktadır. O zamana değin, **Kınalızade Ali Efendi**'nin "Daire-i Adaleti"ndeki adaletli, soyut ve mutlak hükümdar tipi,⁵ yerini somut, tabanı halk olan bir kuruma, Meclis'e bırakacaktır. "Hükümet-i Meşrûta", yakın tarihimizde, **Siyasetname** türünden ayrı, ilk kez yazılmış bir Anayasa Hukuku kitapçığıdır.

Genç ve değerli bilim adamı Zafer Toprak arkadaşımın girişimi ve transkripsiyonu ile bu özlü eseri yeni kuşaklara tanıttığımız için ikimiz de mutluyuz.

NOTLAR

- 1 Kavânin-i Esasiye (Vakit, 7 Haziran 1876).
- 2 Namık Kemal, N. K. imzalı "Meclis-i Umumi" başlıklı yazı dizisinde durumu özetlemiştir. (İttihad, 6 Şevval 1293 tarihli sayıdan itibaren) (Bu yazılar ayrıca Mithat Cemal Kuntay: **Namık Kemal**, C. II, Kısım 2).
- 3 V imzalı başyazı: "Ali Süavi Efendi'ye Cevap" (İttihad, 5 Ramazan 1293).
- 4 Asif Belge, "Türklüğü Yıkan ve Yapanlar" (Vakit, 25-27 Şubat 1939) - Mithat Cemal Kuntay: **A.g.e.** s. 58-60).
- 5 Bu konuda şu kitabımıza bkz.: **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku** (1975 baskısı), s. 229-230.

HÜKÜMET-İ MEŞRÛTA

Mekteb-i İ'dâdî-i Şâhâne kitâbet muallimlerinden Ticaret-i Bahriyye Meclisi zabıt kâtibi Esad Efendî'nin eseridir

Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla birinci defa olarak Bâbîali Caddesinde Mihran Matbaasında tab' olunmuştur

17 Şevval sene 1293

Hasılât-ı sâfiyesi Hediye-i Askeriyye Cemiyet-i Umumiyesine aittir.

Fiyatı iki kuruştur.

Hükümet-i Meşrûta

SUAL

Hükümet-i meşrûta nasıl hükümettir?

CEVAP

Kâffe-i muamelâtı bir şer'-i kanunla mukayyed olan hükümettir.

SUAL

Hükümet-i meşrûta ile hükümet-i mutlaka beyninde ne fark vardır? Ve hangisi hayırlıdır?

CEVAP

Hükümet-i mutlakanın muamelât-ı umumiyesi kanunla mukayyed değildir. Meselâ bir hükümdâr ne kadar fatin ve mülk ve tab'asına ne kadar hayırhah olsa yine mesâlih-i umumiyenin kaffesini bizzat tesviye edemez. Bir takım memurlar istihdâmına mecbur olur. Memurların hareket-ı umumiyesi ise bir nizâm tahtında olmayıp herbiri alelittak keyfince hareket eder. O halde yalnız hükümdârın ehliyet ve hüsnü niyeti idareyi temin edemez. Bu cihetle idarede intizâm hasıl olamaz. Bilfarz olsa bile o hükümdârın bekâsıyla kâim ve sonradan zâil olur. Hükümet-i meşrûta ise böyle olmayıp memurunin kaffesi muayyen olan kanun dairesinde hareket ederler. O halde idarenin intizâmı şahıs ile tebeddül etmez. Demek oluyor ki hükümet-i meşrûta gerek devletin terakkî-i şükûh ve şevketi ve gerek milletin husûl-u feyz ve saadeti için elbette hükümet-i mutlakadan a'lâ ve hayırlıdır. Çünkü memur bir kanun-u mes'uliyetle mukayyet olmayıp da ef'âlinde keyfine tâbi olur ise ve her ne zaman bir fenalık etse bir tarafa intisâb sayesinde cezadan kurtulursa bu cür'eti sairlerine dahi sirâyet eder. Böyle adamların idaresinde bulunan memleketlerde emniyet olamaz. Emniyet olmayan memlekette saadet umulmaz. Avrupalıların intizâm-ı idaresine dikkat edelim. İngilizler takriben yirmibeş otuz milyon nüfustan ibaret iken kendilerinin üç dört mîsli milletlere hükümet ediyorlar. Bu kolay şey değil. Kuvvete muhtaçtır. İngilizler kuvvetle onun esası olan intizâm-ı idarede ka-

zandıkları şöhret cihetiyle memleketlerini âlemin define-i serveti hükmüne koydular. Bu intizâmın esası başka şey değil ancak hükümet-i meşrûtadır. Muamelât-ı hukuk-u umumiyele kavânin-i mahsusa ile takyid ve temin edilmiştir.

SUAL

Bu halde memleketin mâmuriyetini mücib olan şeylerin biri de emniyet-i hukuk maddesi oluyor.

CEVAP

Şüphe mi var. Lâkin bu emniyet-i kavânine merbuttur. Kanunun ceryân-ı hükmünü ise hükümet-i meşrûta muhafaza ve temin eder.

SUAL

Acaba hükümet-i mutlaka dahi ahkâm-ı kanunu muhafaza edemez mi?

CEVAP

Edemez. Etse dahi müddet-i medide süremez. Zira istenilen intizâm memurlardan birkaç kişinin dirâyet ve insaf ve hakkâniyetine merbut ve muhtaç kalır. Halbuki bunlar insandır. Ya kendileri vazifelerini hüsn-ü ifa etmezler yahut sonradan gelenler o evsâfı hâiz olmazlar ise maksat hâsıl olamaz. Bu surette hükümet-i mutlakadan devam üzere faide memul etmek pek abestir. Delil istenilir ise milyonlarla nüfustan ibaret olan Asyalılarla sair hükûmât-ı mutlaka idaresinde bulunan memleketlerin ahvaline bakmalıdır.

SUAL

Demek ki hükümet-i mutlaka idaresinde bulunan bir rüesâ-yi memurine pek de emniyet olunamıyor.

CEVAP

Öyle ya. Olunacak emniyet yalnız bir hüsn-ü niyyete müsteniddir. Ya aksi çıkar ise devlet ve mülk ü millet mutazarrır olmaz mı? Yalnız bir hüsn-ü zan ile devlet ve ümmet yaşar mı?

SUAL

Bizim hükümetimiz nasıl hükümettir?

CEVAP

Bizim hükümetimiz esâsen şeriatla mukayyet olduğundan hükümet-i İslamiyedir. Binaenaleyh hükümet-i meşrûtadır. Lakin bir vakitten beri ahkâm-ı şer'iyyeye layıkıyla riâyet olunmadığından hükümet-i mutlaka yolunu tutmuştur. Bizde esâsen pâdişahların vezâifi bile şeriatla mahduttur. Yani kavâid-i şer'iyyedendir ki pâdişahın tasarrufât-ı umumiyede ef'âl ve harekâtı menfaat-i ammeyi istilzam ile mukayyettir. Meselâ bir adam mucib-ı diyet olur surette birini katletse maktulün veresi olmasa hakk-ı velâyet pâdişahındır. Lakin pâdişah bu maktulün diyetini kâtille bağışlayamaz. Yani kâtili diyetten affedemez. Zira o diyet beytül mâle alttır. Pâdişah onu affeder ise beytül mâle zarar tereddüb eder. Pâdişahın tasarrufat-ı umumiyesi ise menfaatle mukayyed olduğundan affeder ise bu şartın hilâfına hareket etmiş olur.

SUAL

Meselâ pâdişahın effâr ve harekâtı sakim olur yahut vükelâ ve kurenâsı ifal ederek mahdud olan daireyi tecavüz eder ise kim ne diyebilir?

CEVAP

Bu mukteza-ı şer-i şerif ya kendisi islah-ı nefis eder yahut menea-yı müslimin onu islah ederler.

SUAL

Nizam-ı meşru'un muhafazası nasıl olur.

CEVAP

Memurların ef'âl ve harekâtı daima nezaret tahtında bulundurulmasıyle olur. Bu nezareti ümmet etmelidir.

SUAL

Vükelâ dahi buna dikkat ve nezaretle mükellef iken niçin ümmet etsin? Ümmetin ne vazifesi?

CEVAP

Evet ama vükelâ kusur eder ise kim anlayacak işin doğrusunu? Pâdişaha kim arzedecek? Bundan dolayı hasıl olacak menfaat ve mazarrat devlet ve ümmete ait olduğu halde nezaret hususu dahi ümmete ait hukuktandır. Zira vükelâ da memurdur. Onların da ef'âli tahkik olunup hâk-i pay-ı şahaneye arzolanacak. O halde bir bitaraf nazır ister.

SUAL

Umum-u millet nezareti mümkün olur mu?

CEVAP

Hayır bu suret fesadı mucibdir.

SUAL

Ya ne yapmalı?

CEVAP

Ahâli tarafından intihab olunmuş bir meclis teşekkül edip onlar nezaret etmeli. Fenalık görürler ise Hükümete haber vermeli.

SUAL

Bu meclisin vezâifi nedir?

CEVAP

Devletin varidât ve mesârifine ve ahkâm-ı şeriat ve kanunun tamamı-i lcrasına dikkat ve memlekete muzur olan bazı muhaddes nizâmların tadilini talep etmektir.

SUAL

Pekalâ ama yukarıda kanunla mukayyed olan hükümet hükümet-i meşrûtadır dediniz. Şimdi burada böyle bir meclisin lüzumundan bahsediyorsunuz. Eğer hükümetimiz hükümet-i İslamiyye ise teşekkül edecek meclisin yalnız müslümanlardan ibaret olması lazım gelir. Böyle bir teşekkür olunur. Lâkin muhtelîl olursa olamaz. Zira şer'an câiz değildir.

CEVAP

Teşkil olunacak meclis hakkında hâsıl olan şüphenin menşe'i anlaşıldı. Eğer bu meclis yalnız mesâlih-i İslamiyyeye müteallik bir meşveret meclisi olmuş olaydı itirazımız pek becâ idi. Lâkin öyle değil.

SUAL

Acâib. Teşkil olunacak meclis şurâ-yi ümmet değil midir? Bu meclis mülkün idarisini müşavere ile meşgul olmayacak mı?

CEVAP

Hayır.

SUAL

Ya ne yapacak?

CEVAP

Bu meclis azâları adetâ ahâli tarafından intihâb olunmuş müddeilerdir.

SUAL

Çok şey. Bunlar dava için mi toplanacaklar?

CEVAP

Evet.

SUAL

Kimden ve neden dolayı dava edecekler?

CEVAP

Evvelâ ahâlinin verdiği paraların mahal ve suret-i sarfını ararlar. Eğer israf yahut sirkat olunmuş ise men'ini talep ve dava ederler. Sâniyen memurlar ahkâm-ı kanun hilâfına ahâliye zulmederlerse meselâ filan memur ahâl'-yi memlekete yani müekkillerimize şöyle zulmediyor diyerek muhakemesini ve cezasını talep eylerler ve kanun-u memleketin mamuriyetini kâfil olmak için yapıldığı halde meydanda bulunan muhdes kanunlardan biri muzur ise bu kanun bizi harabediyor diyerek tâdilini isterler. Bifarz eğer istedikleri tâdilât devlete zararlı ise bu meclisin üst tarafında bir de meclis-i a'yân var. Onlar tetkik ederek reddederler. Bununla beraber kanunun mevki-i icraya vaz'ı mutlaka zât-ı hazret-i pâdişahinin tasdikine muhtaçtır. Mazarrâtını gördüğü halde pâdişah tasdik etmez. Hâsılı hatt-ı hümayûndan dahi anlaşılacağı üzere bu meclisin vazifesi mahdut olarak yalnız görülen fenalıkları beyan ile davadan ibarettir. Bu ise her yerde herkesin hakkıdır. Bizde şer'-i şerifle dahi müeyyedir. Bir müddei meselâ hıristiyan olsa da bir memurdan zulm görse mahkemeye giderek şikayet ve hakkını talep ve dava eylediğinde kadı olan zât ona sen hıristiyanın davaya hakkın yoktur diyebilir mi? Hususiyle şeriat-ı İslamiyye nazarında müslim ile gayr-ı müslim hukukça müsavidir. Vazifelerine dikkat olunsun dediğimiz meclis adetâ fenalıklardan dolayı şikayet eder bir hey'et-i müddeiyedir. Biz bu meclisin teşkiliyle gayr-ı müslim olanları veli ittihâz etmiyeceğiz. Adeta onlar da meşru olan hukuklarından nâşi bizimle beraber görecekleri fenalıklardan dolayı dava edecekler. Yukarıda denildiği gibi bu işi umum-u ahâli tesviye edemez. Taraflarından tayin edecekleri vekiller vasıtasıyla hallerini hükümetlerine arzederler. Bu bâbdaki hakları şer'an ve insaniyeten müsbet değil midir? Hususiyle âyet-i celilede emir ve irade buyurulduğu üzere müslümanların ümem-i saire üzere hayır ve rüchânı emri bilmaruf nehy an-il-münker ile değil midir? Şimdiye kadar vuku' bulan fenalıklar ahkâm-ı şeriate tevâfuk eder mi? Etmediği halde bu haller şer'e muhalif ve bize muzurdur denilmek ve men'ine çalışmak bize hususiyle utemâya ait vezâliften iken sükut olunduğu halde âyet-i celilenin tazammun ettiği hayır ve rüchânın merbut olduğu

şartın fıkdanı lazım gelmez mi? Memurların zulmünden kurtulup hukuk-u meşruasına tasarruf etmek insanın birinci derecede hakkı ve şeriatın birinci merteye emrettiği mevattan olduğu halde mesârif ve varidâta ve ahkâm-ı kanunun icrasına dikkatle mükellef böyle bir meclisin vücuduna ihtiyacımız bedihî değil midir? Bervecih-i meşrûh bunların içinde birkaç dane de gayr-ı müslim bulunur ise şer'in hilâfı mı olur? Siz İslâm değilsiniz, bizimle beraber halinizi devlete arz ile dava etmeye hakkınız yoktur denilir mi? Buna şeriat-ı İslamiyye razı olur mu? Hâşâ.

SUAL

Ahâli verdiği paranın mahalf-i sarfını ne hakla sorabilir?

CEVAP

İsraf yahut sirkat ve mezâlimle bilahare devlet harâb olur. Devletin harâbı ahâlinin harâbından neş'et eder. Yani evvelâ ahâli harâb olur. Bu vahâmmetten kurtulmak ve fenalıklardan pâdişahlarını haberdâr etmek için her türlü esbâba teşebbüse ahâlinin hakkı vardır. Zira sui idareden harab olacak ahâlidir.

SUAL

Bu fenalıkların vuku' bulmamasına vükelânın dikkati kâfi değil midir?

CEVAP

Değildir. Zira insanlar agrâz-ı nefsâniyye ile mütehallik olduklarından bir adamın elindeki iktidar-ı keyfine muallâk olunca emniyet-i matlûba hasıl olamaz. Ya vekülâ dahi dikkat etmezler ise yahut fenalığı onlar eylerler ise ne yapılır. Mahv ve münkariz mi olmalı?

SUAL

Bu meclisin lüzumunu anlamak üzere biraz daha tafsilât vermenizi rica ederim.

CEVAP

Bunun için çok tafsilâta hacet yoktur. Yalnız bir zamandan beri zuhur eden fenalıkların sebep ve menşeiini mülâhaza etmenizi tavsiye ederim. Eğer bizde öyle bir meclis olaydı idarenin malum olan vakte kadar vaki olan tahribâtına meydan bırakmazdı. Zira bu gidış hey'etimizi mahveder diyerek bihakkın dava ederlerdi. Meselâ bir mutasarrıf bir memleket halkına zulmetse ahâli valiye şikayet edip vali dinlemezse Bâb-ı âliye şikayet ederler. Eğer Bâb-ı âli de dinlemezse hâk-ı pâ-yı şâhâneye arz ederler. Lakin Bab-ı âli isterse işi yanlış anlatır ve pâdişahı ifale muktedir bulunursa ahâli halini kime arzetsin? Bizde bir sadrazam ile bir çiftçinin hukukça hiç farkı yoktur. Lakin bilfarz bir sadrazam bizzat bir adama gadretse hükümet-i mutlaka usulü devam ettiği sırada o adam onunla muhakeme olub da istifayı hak edebilir mi? Memurların daha küçükleri bife böyledir.

SUAL

O meclis olursa herkez her türlü hukukundan emin olacak mı?

CEVAP

Evet.

SUAL

Bu meclisin ona ne tesiri olur?

CEVAP

Pek çok tesiri vardır. Çünkü ahâli tarafından intihâb olunarak suret-i resmîyede ic-timâ edeceklerinden herşeyin hakikatını hükûmete yahut nihayet derecede hâk-ı pây-ı şâhâneye arz ederek muhakemesini talep ve dava ettiklerinde muhakemeleri icra olunup sairlerine dahi ibret olur. Şu hale nazaran böyle bir meclisin vücudu âdetâ vâcibdir.

SUAL

Bu meclise bizimle hıristiyanların ihtiyacı müsâvi midir?

CEVAP

Bizim ihtiyacımız daha ziyadedir. Zira hıristiyanlar her türlü şikayetlerini istedik-leri yolda esmâ' ediyorlar. Hatta icab ederse patrikanelerle düvel-i ecnebiyye süferâsının sahâbet ve himâyelerine dahi mazhar oluyorlar. Zannedirim ki şimdîye kadar suret-i mahsusada bir müslümanın mağduriyetinden bahisle Bâb-ı âliye bir takrir gelmemiştir. Lakin yalan gerçek hıristiyanların mazlumiyeti hakkındaki şaylalar Avrupa'yı bile inan-dırıp ol bâbda Bâb-ı âli'ye tebligât-ı resmîyeye icra olduğunu ve sahâbetin derecâtını herkez bilir. Şu hale nazaran böyle bir meclise bizim ihtiyacımız daha ziyadedir. Hıris-tiyanlarca bu meclis olmasa da maksatları hasıl olur ve oluyor.

SUAL

Bir takım adamlar niçin bunun aleyhine lisan kullanıyorlar?

CEVAP

Onlar birkaç fırkaya münkasımdır ve birkaç maksada hizmet ediyorlar. Bir takımı bu meclisin muhtelit olmasını şerîata muhalif görüyor. Yoksa şiddet lüzumunu ve adeta bir hey'et-i müddeiyye olup müddei olan adam velev ki hıristiyan olsun davaya hakkı yoktur denilerek reddedilemeyeceğini düşünmüş olsalar böyle itirazlarda bulunmaz-lar. Bir takımı da böyle bir hey'et olmadığından ehliyet aramayıp her iş iltimas ile olup bittiğinden meselâ tarik-i ilmiyye ricâlinden ise beşikte müderris ve mevleviyyet filan diyerek bilâ istihkak münâsib-i âliyyeye varmış ve usul-ü istibdaddan telezzüne alış-mış olanlarla mülkiyye ve askeriyyeden olup da kezaallk istibdad bahçesinde ve sahabet ve himaye sayesinde yetişip ondan telezzüze alışmış olanlardır ki bunların itirazı öyle bir meclis olur ise ellerindeki memuriyet ve nüfuz ve istiklal zayi olur korkusuyledir. Yani böyle bir meclis olup da fenalıkları görüp hükûmete ve pâdişaha haber verirler ise sonra memuriyetlerimizden infisâl ederiz, yahut çocuklarımızı rütbe ve maaşlarla mesrur ve müstefid edemeyiz gibi yalnız agrâz ve menafi-i şahsiyyelerine hizmet edi-yorlar. Halbuki birkaç adamın menfaat-ı gayr-ı meşruası uğruna erbâb-ı ehliyet köşe bucaklarda çürüyüb de bu sebeble bilahare koca bir devlet-i Osmaniye'nin mahv ve inkırâzına hiçbir vicdan insaf ve hakkâniyet kâil olamaz. Bu gibi muterizlerin kavli nazar-ı şeriat ve insaniyette daima merdud olmak lazım gelir.

SUAL

Bu sözünüzden meclisin tevcih-i menâsıba dahi karışacağı anlaşılır. Bu ise hukuku imâmete dahi münâfi olmadığından caiz değildir.

CEVAP

Bu meclisin vazifesi idarede fenalık görür ise arz ve ihtar etmektir. İdareye yani menâsib ve tayin-i memurün hukukuna asla karışmaz. Kaffe-i memurların azl ve nasbı zât-ı hazret-i pâdişahinin elindedir. Meclis yalnız memurların ef'âline dikkat edecek, bir

memurun sui hareketini görüp haber verir ise o memurun bekasını hangi pâdişah ister. Hakk-ı imamet dediğiniz makam-ı celli hilâfete ait olan emr-i kaza maddesidir ki ahkâm-ı şer'iyedendir. Bunlar dahi sâir memurlar gibi emr-i pâdişahi ile nasb olunur. Bu sebeble o hakka kat'en hâlel gelmez. Lakin kadı olan zât hilâf-ı şer' hareket ederse pâdişah haberdâr edilerek azl olunub yine emr ü irade-i pâdişahi ile yerine diğeri tayin olunur. O halde hakk-ı imamete hiç taalluk etmez. Saniyen ahâlinin şikayetini mucib olan halferi irtikâb eden memurlar ya cehllerinden yahut denaetlerinden ederler. Lakin onların sui istimalatından hükümete şikayet eder. Böyle bir meclis olursa yani onların kuvvetine karşı böyle bir kuvvet olursa fenalıkları görüldükçe makam-ı celli-i hilâfete arz olduğunda mülkün sahibi olan zât-ı hazret-i pâdişahi kat'en razı olmayacağından elbette ya azl olunurlar yahut islâh-ı hal ederler. O halde sui istimâlât dahi azalır.

SUAL

Bu meclis olursa hıristiyanlar dahi memuriyetlere girecek fazla olarak asker de alınacak. Halbuki bunun neticesi fena olur diyenler var.

CEVAP

Hıristiyanların memuriyetlere geçmesini bu meclisin zuhurundan beklemek devletimizin usul-ü idaresine ve ahvâl-i zamana vukufsuzluktan neş'et eder. Bunu söyleyenlerden sual ederiz ki umur-u mülkiyeye memur devâirden hıristiyan bulunmayan bir dairemiz var mıdır? Bunlar devletin mevki' ve usul-i idaresi icabınca tabiidir. Mamafih bu madde bir müslim bir gayr-ı müslim ile bir tarlaya mutasarrıf olub da tarlanın idare ve imarını onunla müzakere etmeslne dahi teşmiye olunabilir ki şer'en ve aklen bir gûna mahzur dahi yoktur. Mahzurun biri de askerlik maddesi oluyor. Bu da o meclisin elinde değildir. Devletin bileceği şeydir. Zira meclisin vazifesi yukarıda dediğimiz gibi mahduddur. Bununla beraber lüzum-u sahih görüldüğü halde râyet-i İslam altında bulunmak şartıyla gayr-ı müslim asker istihdam etmek hatta ganâimden hisse vermek dahi meşrudur. Nitekim tarihlerde devlet-i Osmaniye askerine iane için hıristiyanlardan ve tab'a-yı devletten pek çok defalar külliyyetli firkalar ve cemaatlar kullandığı meydandadır. Şurası da müsellemdir ki askerlik öyle bir nizâmdır ki bu nizâm altına giren adam o nizâm üzere harekete mecbur olur. Karşısında babası ilân-ı husumet etse ona bile kurşun atar. Nitekim bugünkü günde İslâm İslâma kurşun atıyor. Sultan Mahmud-u Sâni zamanında zuhur eden Mısır vak'asında birbirine kurşun atanlar müslüman idi. Biddefaat Yemen'e Mısır ve Osmanlı askeri sevkettik. Yemen halkı dahi müslüman idi. Şiilerde hemmezhebine kurşun atmamak itikâdı pek kuvvetlidir. Bağdat'ta askerlik eden şiiler hükümete isyan eden bazı şiî kabileler aleyhine istimâl olunuyor. Ne hacet, Rusya devletinin üzerimize sevk eylediği ordularda birçok da Tatar bulunuyor. Onlar bize kurşun atmıyorlar mı? Sâniyen eğer hıristiyan hıristiyana kurşun atmamak lazım gelirse düvel-i saire ordularının bir işe yaramamaları yahut birbiriyle harb etmemeleri lazım gelir. Halbuki şimdiye kadar bunun aksini gördük. Hâsılı asker olan adam askerlik sıfatına, nizamına hizmet eder. Bunda din ve milliyet arayamaz. Bunlar tecrübelerle sabit olmuştur. Hatta Yıldırım Bayezid Timurlenk ile harb ettiği esnada maiyetindeki ordu dağıldı da şimdi bize kurşun atan Sırpıların ecdadından beş altı bin Sırp vazifesini ifa yolunda mahv oluncaya kadar çalıştılar. Bunlar nefsimizde vuku' bulmuş şeylerdir. Bununla beraber her bir tekâlifi ifa eden müslümanlar asker dahi veriyor. Bu sebeble nüfusa günden güne tenâkus gelirse neticesi dahi bittabi fena olur.

SUAL

Bunlara silah verilirse fena olmaz mı? Sırpırlarla Bulgarlar meydanda değil mi?

CEVAP

Sırpırların bu isyanı öyle bir meclisin bulunmamasından neş'et etti. Eğer böyle bir meclis olaydı vaktiyle Hersek isyanının sebebini tahkik ile beraber bunun devamı muzurdur diyerek bir gün evvel vurdululmasını talep ve kusur olmuş ise edenlerin cezasını dava ederlerdi. Devlet de hale vakf olarak sür'atle iş biter giderdi. Eğer bizde böyle bir meclis olaydı senelerle Bulgarların içinde dolaşan müfsitler def' edilirdi. Eğer bizde böyle bir meclis olaydı şimdi ikiyüz seksen milyon liralara varıp varidâtımız faizlerine giden borçlar edilmezdi. Lüzumu halinde alınanlar dahi yağma olunmayıp mülkün servetine sarf olunurdu. Eğer bizde öyle bir meclis olaydı Belgrad kaleleri verilmezdi. Daha ilersine gidersek Kırım vesâir malum olan zayiât olmazdı. Ne hacet, bu meclis bizim için vâcib midir, hayırlı mıdır, değil midir şununla dahi anlaşılır ki şimalde malum olan komşularımızca pek de memnuniyeti mucib olmadıktan başka altı aylık mütârekenin aleyhinde buldukları gibi bunun dahi aleyhinde bulunuyorlar. Hatta kendi içimizden bazılarını celb ve ifal ederek beynimizde tefrika hasıl etmeye çalışıyorlar. İşte muterizlerden buralarını bilib de efkârlarında ısrar edenlerin hangi tarafa hizmet ettikleri anlaşılmalıdır.

SUAL

Suret-i teşekkülünde rey'iniz nedir? Avrupa'yı mı taklid edelim.

CEVAP

Hayır. Fransız yahut İngilizlerin ahlâkî ihtiyacı üzerine yapılmış şeyler bizim işimize gelmez. Bizde yapılacak şey madem ki şeriat-ı İslâmiyye her türlü hürriyet-i beşeri ve mahâsin-i idareyi şâmil ve pek vâsîdir o halde onun kavâid-i vasıası esas ittihaz olunarak ona ve ihtiyacımıza göre yapılmalıdır. Hattı hümayun dahi bu sureti emretmekle öyle yapıyor imiş. Çünkü bervech-i meşru meclisin akdem vezâifinden biri de ahkâm-ı şer'iyye üzerine müesses olan kavâninin icrasına nezaretten ibaret olmasıyla bu surette pek az vakit zarfında kazanacağımız kuvvet ve saadet sayesinde Avrupa'da birincilik şerefini ihraz ederiz.

OTTOMAN CONSTITUTIONAL MOVEMENT AND "HÜKÜMET-İ MEŞRÛTA"

ABSTRACT

Following the return of the Young Ottomans to Turkey, an impetus was given to the struggle for freedom of expression. The efforts of the Young Ottomans headed by Mithat Paşa culminated with the proclamation of the first constitutional area in Ottoman history.

In 1876, Esat Efendi a civil servant and journalist, worked out the first booklet on constitutional government. In his "Hükümet-i Meşrûta" (Constitutional Government) Esat Efendi tried hard to reconcile the Şeriat with the Western parliamentary system and sided with the constitutionalists of the period.